

De eigenaardigheden van de Nederlanders

De verkiezingen van 2002
in een vergelijkend perspectief¹

Prof.dr. P. Mair is als hoogleraar verbonden aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Leiden.

E-mail: Mair@fsw.leidenuniv.nl

Het zou wel gemakkelijk zijn om te veronderstellen dat de recente verschuivingen in het Nederlandse kiesgedrag en politieke voorkeuren een onderdeel vormen van een bredere Europese trend – dat wat hier aan de hand is geweest weinig verschilt van wat er gebeurt in naburige landen. Men kan eenvoudig stellen dat wij in Europa, of ten minste in het gebied van de Europese Unie, min of meer overeenkomstige politieke ervaringen delen.

De gevestigde partijen in Nederland zijn inderdaad minder populair bij de kiezers en lijken minder in staat om de aandacht en politieke belangstelling te wekken. Maar, op dit moment geldt dit voor geheel Europa: in vrijwel ieder Europees staatsbestel verschrompelen op dit moment de netwerken van partijorganisaties. Op dit moment zijn er inderdaad ook veel meer zwevende kiezers in Nederland dan ooit en de verkiezingsuitslagen weerspiegelen nu een veel grotere instabiliteit. Maar, ook dit speelt elders in Europa en is daar reeds in de loop van de jaren negentig min of meer het geval geweest. Zelfs de Nederlandse ruk naar rechts in 2002 lijkt nauwelijks bijzonder, ten minste wat betreft de richting, in de zin dat iedere verkiezing die in de afgelopen drie jaar in West-Europa is gehouden wordt ge-

kenmerkt door een meer of minder substantiële nederlaag voor centrum-links. Vanuit dit perspectief is de Nederlandse ervaring in 2002 uitzonderlijk noch verbazend en wat er plaatsvond is niet te danken aan Melkert of Balkenende en zelfs niet aan Fortuyn. Dit zijn Europese ontwikkelingen en de Nederlanders gaan simpelweg mee met de Europese stroom.

De bovenstaande beschrijving van gebeurtenissen is evenwel veel te gemakkelijk geredeneerd en hierdoor ook misleidend. Neem bijvoorbeeld het idee dat de meeste traditionele partijen in Europa thans veel minder populair zijn dan voorheen en er ook niet in slagen om de belangstelling van de burger te wekken. Een sprekende indicator voor deze verandering is de bijna universele terugval in het partijlidmaatschap. Hierin vormt Nederland zeker een onderdeel van een bredere trend (Mair en van Biezen 2001). Wat hier evenwel bijzonder opvalt, is de grote omvang van de schaal van terugval in Nederland. Nederland heeft zeker nooit een opvallend grote omvang van het partijlidmaatschap gekend. Zelfs in de jaren zestig waren de relatieve lidmaatschapscijfers significant lager dan die in een aantal andere landen, zoals Oostenrijk, Italië, en de Noord-

Europese landen. Tegelijkertijd waren de Nederlandse niveaus van partijlidmaatschap hoger of gelijk aan die van landen zoals België, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk. Met andere woorden, Nederland was op dit punt een gemiddeld land; het nam een middenpositie in. Maar, tegen het einde van de jaren negentig was Nederland niet langer gemiddeld. Waar vrijwel alle landen een tamelijk dramatische terugval in partijlidmaatschap kenden, was de terugval buitengewoon geprononceerd in Nederland. In de duurzame Europese democratieën bleef tegen het einde van de jaren negentig gemiddeld 6% van de kiezers nog lid van een partij. In Nederland was dit cijfer slechts 2,5%. Op dat moment lag het Nederlandse niveau feitelijk niet meer op een middenpositie, maar was het teruggevallen naar één van de alleraagste niveaus in West-Europa, slechts hoger dan dat in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Vanuit dit perspectief bezien, lijkt het dat de Nederlanders verder zijn gegaan dan de meeste landen.

Neem dan eens de trend naar een toenemende electorale instabiliteit. Ook dit is thans een algemene trend binnen Europa, maar wederom het meest in het oog springend in Nederland. Terug in de jaren zestig bijvoorbeeld, was de Nederlandse mate van geaggregeerd electorale instabiliteit (of veranderlijkheid, 'volatility'; zie de definitie onder tabel 1) nabij het West-Europese gemiddelde. Als wij uitsluitend kijken naar veranderingen op geaggregeerd niveau, zien wij dat in de jaren zestig gemiddeld bijna 7% van de stemmen verschoof tussen twee verkiezingen in West-Europese landen. In Nederland was dit getal 8% (Mair 2002, 131). Wederom valt Nederland hier in het midden van de spreiding tussen landen.

Tegen de jaren negentig is er echter een geheel ander beeld ontstaan. Waar vrijwel ieder West-Europees staatsbestel minder stabiel is geworden, zijn de Nederlanders zelfs nóg extremer geworden. Zij laten een gemiddelde mate van veranderlijkheid zien van iets meer dan 19% in de jaren negentig tegen een gemiddelde van minder dan 13% voor West-Europa in het geheel. In feite werd het hoge niveau van electorale instabiliteit in het Nederland van de jaren negentig alleen overtroffen door dat in Italië, waar de politieke partijen en het partijstelsel volledig werden herzien als direct gevolg van corruptieschandalen, grootse electorale hervormin-

gen en de vorming van een leger aan nieuwe partijen. De Italiaanse politiek werd in de jaren negentig volledig op zijn kop gezet. Zelfs onder deze omstandigheden slaagt het niveau van geaggregeerde instabiliteit alleen op nipte wijze erin het in Nederland bereikte niveau te overtreffen.

Het Nederlandse 'extremisme' is zelfs nog duidelijker wanneer wij kijken naar de mate van verandering die zijn opgetekend voor afzonderlijke verkiezingen in Europa. Hiertoe heb ik mij gebaseerd op gegevens over alle 390 competitieve verkiezingen gehouden in de achttien West-Europese bestuursstelsels sedert 1900. Er waren in deze lange en turbulente politieke eeuw zestien verkiezingen (4% van het totaal) waarbij het niveau van geaggregeerde veranderlijkheid de 20% oversteeg. Deze zestien verkiezingen worden in rangorde opgesomd in tabel 1.

Voorzover het de Nederlandse ervaring betreft, vallen er drie zaken onmiddellijk op. Ten eerste is het zeer vermeldenswaardig dat twee van deze zestien buitengewoon veranderlijke verkiezingen ook Nederlandse verkiezingen zijn en dat beide verkiezingen zeer recentelijk hebben plaatsgevonden: in 1994, toen de mate van veranderlijkheid een niveau van 21,5% behaalde en nu in 2002, waarbij een uitzonderlijke score van bijna 31% is behaald. Ten tweede blijkt dat in de meest recente Nederlandse verkiezing van 2002 de geaggregeerde verschuiving van stemmen de vierde hoogste score is geweest die sinds 1900 is opgetekend in West-Europa. Alleen een Italiaanse verkiezing in 1994, een Duitse verkiezing in 1920 en een Franse verkiezing in 1906 overtreffen deze score.

Ten derde vonden – met uitzondering van de twee Nederlandse verkiezingen en de Deense in 1973 – alle zeer instabiele verkiezingen uit tabel 1 plaats in uitzonderlijke periodes van crisis of vernieuwing van het regime: in Zwitserland (1917, 1919) en Duitsland (1920, 1924) in de zeer turbulente periode aan het einde van de Eerste Wereldoorlog; in Italië (1948) en Duitsland (1953) in de periode van vernieuwing na de Tweede Wereldoorlog; in Frankrijk gedurende de herpositionering van de Katholieke en de Socialistische krachten (1906, 1910) aan het begin van de twintigste eeuw; en wederom (1958) gedurende de crisis die het einde van de Vierde Republiek inluidde; in Portugal (1987) en Griekenland (1981) in de tien jaar na democratisering.

ring en in Ierland (1927) in de tien jaar na onafhankelijkheid; ten slotte in Italië (1994) tijdens de opwinding die een einde bracht aan de zogenaamde Eerste Republiek. Met andere woorden, alleen in Nederland en Denemarken is deze omvangrijke electorale flux niet symptomatisch voor een grote crisis of waterscheiding in de politieke ontwikkeling. Net zoals in Denemarken in 1973, maar dan in een nog extremere versie, heeft Nederland een buitengewone verandering meegemaakt in tamelijk gewone tijden. Dat laatste maakt de gebeurtenissen zo uitzonderlijk.

De recente Nederlandse ervaring kent ook andere eigenaardige kenmerken die belicht kunnen worden, maar de beperkte omvang van deze bijdrage verhindert een goede behandeling daarvan. Een voorbeeld is dat – alhoewel de dalende opkomstcijfers op lange termijn in Nederlandse parlementaire verkiezingen vrijwel vergelijkbaar is met die in West-Europa – het sterk opvalt dat de opkomstcijfers in Nederland bij Europese verkiezingen thans tot de laagste van die in de EU behoren: alleen de kiezer in het Verenigd Koninkrijk is onverschilliger (Franklin 2001, 311). Daarbij komt dat Nederland meer en meer eigenaardig wordt wat betreft de samenstelling van de regering. Nederland maakt deel uit van de beperkte groep van drie Europese landen die nooit een gehele verandering in de samenstelling van de regering heeft gekend.² Dit betekent dat Nederland nu één van de weinige Europese landen is waar men nog nooit erin is geslaagd om het adagium ‘throw the rascals out’ in werkelijkheid om te zetten. Met recht kan men stellen dat wanneer de twee nieuwe regeringspartijen (CDA en LPF) tezamen een (te verwachten) 75% van het kabinet kunnen aanleveren, de nieuwe centrumrechtse coalitie dan de beste benadering zal vormen van een volledige omwenteling in de Nederlandse naoorlogse geschiedenis.

Vanuit een Europees vergelijkend perspectief bezien – als het ware van de buitenkant – lijkt het alsof er een opvallende paradox ligt opgesloten in het hart van de Nederlandse politiek van de afgelopen tien jaar. Enerzijds zijn wij getuige geweest van een voortdurende, substantiële verandering in het politiek gedrag van de burger. Het partijlidmaatschap is teruggefallen naar één van de laagste niveaus in het hedendaagse Europa en hetzelfde geldt voor de opkomst in Europese verkiezingen. Tegelijkertijd zijn de niveaus van electorale instabiliteit gestegen tot

Tabel 1: West-Europa's meest veranderlijke verkiezingen, 1900-2002

Land	Jaar	Mate van veranderlijkheid (%) [*]
Italië	1994	36,7
Duitsland	1920	32,1
Frankrijk	1906	31,1
Nederland	2002	30,7
Frankrijk	1910	30,5
Duitsland	1924	27,1
Griekenland	1981	26,8
Frankrijk	1958	26,7
Zwitserland	1919	23,4
Italië	1948	23,0
Zwitserland	1917	22,8
Portugal	1987	22,7
Nederland	1994	21,5
Denemarken	1973	21,2
Duitsland	1953	21,2
Ierland	1927	20,8

* De maat voor electorale veranderlijkheid of instabiliteit die in deze tabel wordt gepresenteerd is oorspronkelijk voorgesteld door Pedersen (1979: 3), waarbij totale (of geaggregeerde) electorale veranderlijkheid wordt gedefinieerd als ‘the net change within the electoral party system resulting from individual vote transfers’ en wordt gemeten als de gecumuleerde (geaggregeerde) electorale winst van alle winnende partijen in een gegeven verkiezing, of, hetzelfde, als de gecumuleerde (geaggregeerde) electorale verliezen van alle verliezende partijen in de betreffende verkiezing. De gegevens zijn gebaseerd op eigen berekeningen van de auteur en behelzen 390 competitieve verkiezingen in 18 West-Europese landen in de periode sedert 1900. De tabel presenteert uitsluitend de geringe minderheid van verkiezingen waarin de mate van veranderlijkheid 20 procent overstijgt.

een omvang die bijna ongekend is in de twintigste eeuw. Anderzijds lijkt het alsof alles bij het oude is gebleven in Den Haag, zelfs wanneer wij rekening houden met de vernieuwende formule die werd toegepast om Paars in 1994 van de grond te krijgen. Welke partijen er ook betrokken zijn, steeds weer is het mogelijk gebleken om consensus te bereiken. Politieke continuïteit veel meer dan verandering is benadrukt. Alhoewel institutionele hervormingen wel zijn besproken, zijn deze zelden geïmplemen-

teerd. Politieke strijdpunten worden eerder gedepolitiseerd dan besproken en betwist. Met andere woorden, in Den Haag is het, afgezien van enkele oprispingen, altijd 'politics as usual' gebleven, terwijl het op straat in toenemende mate 'politics as (very) unusual' is geworden.

In 1994 werd iedereen die zich bezighield met politiek verrast door de kracht van het protest dat werd georganiseerd door de nieuwe ouderenpartijen, die tezamen bijna 5% van de stemmen behaalden. In 2002 werden dezelfde waarnemers, waaronder veel politici, zelfs nog meer verrast door de kracht van het protest dat werd georganiseerd door de Lijst Pim Fortuyn. In 1994 betrof het in eerste instantie een protest tegen het beleid. In 2002 betreft

het in eerste instantie een protest tegen het politieke establishment en tegen de 'politics as usual'.³ Ook hier weer lijkt Nederland mee te gaan met de stroom die wij ook elders in Europa waarnemen, speciaal in de kleinere democratieën waar onverschilligheid ten opzichte van de politiek langzaam heeft plaatsgemaakt voor twijfel en scepsis. Terwijl partijen en politieke leiders zich meer en meer terugtrekken in hun politieke instituties en terwijl de traditionele patronen van partijcompetitie uitgehold raken, wordt de draagwijdte van uitdagingen tegen de gevestigde orde steeds groter (Katz en Mair 1995, 23-5; Abedi 2002). Nederland is laat met het leren van deze les, waardoor de uitwerking ervan alleen maar groter zou kunnen zijn.

Noten

- 1 Oorspronkelijke titel: 'The Peculiarities of the Dutch: 2002 in a Comparative Perspective.' Vertaling: René Torenvlied.
- 2 De andere landen zijn twee mede-pacificatie democratieën: Luxemburg en Zwitserland. Om vergelijkbare redenen zijn dit ook de enige drie landen die nooit een minderheidskabinet hebben gekend.

- 3 Het was ook een protest dat zich eerder had voorgedaan, zij het in een meer beperkte setting, in de verkiezing van de anti-establishment kandidaat Ruud Koole, in de strijd om het partijleiderschap van de pvda in 2001.

Literatuur

- Abedi, Amir, 2002, 'Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties'. *European Journal of Political Research* 41 (4) 551-583.
- Franklin, Mark N., 2001, 'How structural factors cause turnout variations at European Parliament elections'. *European Union Politics* 2 (3) 309-328.
- Katz, Richard S. and Peter Mair, 1995, 'Changing models of party organisation and party democracy: The emergence of the cartel party'. *Party Politics* 1 (1) 5-28.

- Mair, Peter, 2002, 'In the aggregate: Mass electoral behaviour in Western Europe, 1950-2000'. In: Hans Keman (red.), *Comparative Democratic Politics*. London: Sage, 122-142.
- Mair, Peter and Van Biezen, Ingrid, 2001, 'Party membership in twenty European democracies, 1980-2000'. *Party Politics* 7 (1) 5-21.
- Pedersen, Mogens N., 1979, 'The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility'. *European Journal of Political Research* 7 (1) 1-26.